

УДК 81'01/08

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.2.2021.252090>

Р.В. Васько

Київський національний лінгвістичний університет, Україна
e-mail: dnister@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6499-2972>

А.В. Корольова

Київський національний лінгвістичний університет, Україна
e-mail: allakor2008@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5541-5914>

Я.В. Капранов

Київський національний лінгвістичний університет, Україна
e-mail: skinner@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2915-038X>

ФОНОЛОГО-СЕМАНТИЧНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ЕТИМОНА *'wete "вода" В АФРАЗІЙСЬКИХ, ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ, АЛТАЙСЬКИХ, УРАЛЬСЬКИХ Й ДРАВДІЙСЬКИХ МОВАХ

Abstract

The article deals with the phonological and semantic reconstruction of Nostratic etymon *'wet and its genetic transformations that were restored on the basis of five language families.

The process of transposition of the generalized sign *'wet is established to have taken place in the development of sacred meanings in its semantic structure. These meanings were connected with the initial ideas of Nostratic native speakers about water as a liquid (substance) and its movement: horizontal, vertical, speed.

The motivational macromodel WATER – LIQUID / SUBSTANCE was built, which was gradually transformed into a universal metaphorical model WATER – MOVEMENT with three micromodels typical of the studied etymons of five language families: WATER – HORIZONTAL MOVEMENT (Afro-Asiatic *wadaʔe "water, river" (as a result of the initial fixation of figurative-sacred meanings "to fluctuate" and "long", preserved in the semantic transpositions of Indo-European roots of del-2 and del-5); WATER – VERTICAL MOVEMENT (Altaic *odV "rain", the meaning of which is completely preserved in the Indo-European root del-4 "rain"); WATER – SLOW MOVEMENT (VERTICAL-HORIZONTAL / SOURCE) (for Dravidian *vat- (-d-) and fixed in the semantic transpositions of the Indo-European del-5).

It is assumed that the polysemy of meanings influenced the phonological transpositions in the etymons of five language families, one of which is the transition from a simple form of Nostratic *t-root to extended (complex) preforms with *d-root.

The polysemy of meanings, as well as the phonological transposition in the etymologies of the five language families, probably took place according to two regular schemes: radial and chain-radial. The radial scheme of polysemy with phonological transposition is typical of Afro-Asiatic *wadaʔe "water, river"; Dravidian *vat- (-d-) "flow, run in a small stream"; Indo-European *wed- / *wod- / *ud- "water", meanwhile the chain-radial scheme with phonological transformations – of Altaic *odV "rain" and Uralic *wete "water".

Keywords: phonological and semantic transposition, Nostratic etymon, sacralization of meanings, radial and chain polysemy.

Анотація

У статті здійснено фонологічно-семантичну реконструкцію ностратичного етимона *'wet "вода" та його генетичних трансформ, відновлених на матеріалі мов п'яти сімей.

Установлено, що процес транспозиції генералізованого знака *'wet відбувався в напрямі розвитку в його семантичній структурі сакральних смислів, пов'язаних із первісними уявленнями носіїв ностратичних мов про воду як про рідину (субстанцію) та про її рух: горизонтальний, вертикальний, швидкість руху.

Побудовано мотиваційну макромодель ВОДА – РІДИНА / СУБСТАНЦІЯ, що поступово трансформувалася в універсальну метафоричну модель ВОДА – РУХ з трьома мікромоделями, характерними для досліджуваних етимонів п'ятьох мовних сімей: ВОДА – РУХ ПО ГОРИЗОНТАЛІ (для афразійського *wadaʔe "вода, річка" (як результат первісної фіксації образно-сакральних першозначень "коливатися" і "довгий", збережених у семантичних транспозиціях індоєвропейських коренів del-2 і del-5); ВОДА – РУХ ПО ВЕРТИКАЛІ (для алтайського *odV "дощ", значення якого повністю збереглося в індоєвропейському корені del-4 "дощ"); ВОДА – РУХ ПОВІЛЬНИЙ (ВЕРТИКАЛЬНО-ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ / ДЖЕРЕЛЬНИЙ) (для дравідійського *vat- (-d-) і зафіксованого в семантичних транспозиціях індоєвропейського кореня del-5).

Зроблено припущення, що полісемія значень вплинула на фонологічні транспозиції в етимонах п'яти мовних сімей, одна з яких - це перехід від простої форми ностратичного *t-кореня до розширених (складних) праформ із *d-коренем.

Полісемія значень, а також фонологічна транспозиція в етимонах п'ятьох мовних сімей відбувалася, ймовірно, за двома закономірними схемами: радіальною і ланцюжково-радіальною. Радіальна схема полісемії із фонологічною транспозицією характерна для афразійського *wadaʔe "вода, річка"; дравідійського *vat- (-d-) "текти, бігти невеликим потоком"; індоєвропейського *wed- / *wod- / *ud- "вода" етимонів, тим часом ланцюжково-радіальна із фонологічними трансформами – для алтайського етимона *odV "дощ" й уральського етимона *wete "вода".

Ключові слова: фонологічно-семантична транспозиція, ностратичний етимон, сакралізація значень, радіальна і ланцюжкова полісемія.

Вступ

Термін "семантична реконструкція" (Березович, 2013, с. 199) у лінгвокомпаративістиці зазначається й досі дискусійним, як, власне, і сама процедура семантико-етимологічного аналізу, під якою найчастіше розуміють процес і способи відновлення первісного значення слова (плану змісту етимона як на рівні мовних груп, мовних сімей, так і на більш глибокому рівні – ностратичному) і яка перебуває в стадії методологічного пошуку ефективних інструментів для вивчення полісемії і семасіології загалом. Доцільність цього вкрай важливого етапу етимологічних пошуків по-різному оцінювалася вченими. Навіть О.М. Трубочов скептично ставився до необхідності виконання семантичної реконструкції і був переконаний, що "роль цієї процедури в етимологічних практиках є лише допоміжною [...]" (Трубочов, 2004, т. 1, с. 109).

І хоча останнім часом важливість семантичної реконструкції поряд із фонологічною обстоюють сучасні лінгвокомпаративісти (Бурлак, 2011; Корольова, 2014; Старостин, 2015), але кардинальні зрушення в цій сфері етимологічних пошуків, на думку Ж.Ж. Варбот, ще не відбулися, оскільки семантичну реконструкцію продовжують уважати слабкою стороною етимологічного аналізу (2012, с. 69).

Одна з причин такого скептицизму криється в тому, що історія значень слів важко підлягає систематизації, і тут важливу роль відіграє здатність етимолога "працювати в ризикованій сфері гіпотетичних конструктів" (Malkiel, 1962, р. 200), бо в семантиці праформ час від часу виявляються незвичні схеми й алгоритми, які не вписуються у формалізовані етапи порівняльно-історичного методу.

Семантична реконструкція передбачає інтерпретацію первісних смислів за допомогою еквівалентних значень сучасних мов. Результатом семантичної реконструкції є розгорнуте тлумачення значення праформи (Кострыкина, 2013, с. 7), що трактуємо як план змісту мовної одиниці, кодифікований засобами мертвої мови, який був актуальний для свідомості всіх її носіїв у певний доісторичний період.

При цьому первісний смисл – це універсальний, абстрактний, інваріантний конструкт, що відображає когнітивні здібності людської діяльності, характерної для конкретної доісторичної доби.

Найважливішим джерелом для семантичної реконструкції, в якому укорінено елементи архаїчного світогляду, Т.І. Вендіна вважає мотивацію слова, що свідчить про спосіб бачення предмета людиною, яка порівнювала різні, але подібні в її уяві реалії буття (Вендіна, 2002, с. 11).

У зв'язку з такою постановкою проблеми, не вирішеним і дотепер залишається питання про лінії (генетичні, ареальні) первісних семантичних процесів, зокрема процесу **семантичної транспозиції праформ** залежно від плану вираження (фонологічної оболонки). У статті зроблено спробу простежити цей зв'язок і з'ясувати, які фонологічно-семантичні процеси були властиві ностратичним етимонам і яким був сам процес семантичної транспозиції.

Мета статті – реконструювати процес фонологічно-семантичної транспозиції етимона **'wet* "вода" та результати його відображення у свідомості носіїв ностратичних мов.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення досвіду семантичного аналізу, накопиченого в порівняльно-історичних і діяхронічних студіях, усвідомлюється як одне з важливих завдань сучасної теорії реконструкції в її когнітивному спрямуванні (Дронова, 2012; Корольова, 2014; Черхава, 2017).

Семантична реконструкція, як уже зазначалося вище, орієнтована, за словами Ж.Ж. Варбот, на відновлення комплексу чинників (мовних, ментальних, культурних, соціальних та ін.), які сприяли формуванню та розвитку значення слова (2012, с. 73). У більш широкому когнітивно зумовленому плані семантична реконструкція передбачає "відновлення семантичної структури слова, його семантичних зв'язків з іншими словами і семантичних змін незалежно від правовної перспективи будь-якого рівня" (Толстая, 2013, с. 141). Такий підхід до тлумачення процедури реконструкції (Черхава, 2017) розглядається як **транссемантичний** (за В.М. Топоровим, 2004), який до її традиційного статусу емпіричного дослідження додає новий статус – теоретичний, безпосередньо пов'язаний із дослідженнями в просторі не однієї сім'ї, а із залученням даних макро- і гіперсімей, які належать до ностратичних (Капранов, 2015).

Реалізуючись у транссемантичному просторі у вигляді процедури **діяхронічної інтерпретації**, "семантична реконструкція вперше так вичерпно [...] здійснюється в просторі смислу, який для відновлення витоків походження слова надає змогу формувати рівень правовних конструктів у вигляді семантичних моделей або схем" (Капранов, 2017).

При цьому пошук більш глибоких смислів (Топоров, 1994, с. 127) є кінцевою метою етимологічних досліджень загалом. Як зазначає В.М. Топоров, "етимолог завжди працює, спираючись на власні енциклопедичні знання й свій науковий досвід, де алгоритмізовано схеми пошуку фонетичних / фонологічних відповідностей, і за цією аналогією він з часом звернеться до тих напрацювань, де будуть зберігатися відомості про схеми семантичних переходів" (там само, с. 128). Такі припущення підтримує Ж.Ж. Варбот і пише про те, що для "етимолога дуже важливо постійно узагальнювати накопичений досвід семантичного аналізу, точніше, відомості про закономірності змін значень лексем" (2002, с. 20).

В етимології, за словами О.Л. Березович, узагальнення результатів **семантичної деривації / транспозиції** передбачає формування моделей розвитку того чи іншого смислу, тобто стійких інваріантів (2000, с. 47), або, як уважає В.М. Топоров, типових схем смислотворення (1994, с. 126), що варіантно реалізуються в конкретних значеннях (Березович, 2000, с. 47).

Основним методом систематизації результатів семантичного аналізу в етимології є орієнтація на типи первинної мотивації, представлені в праформах певного лексико-семантичного варіанта або в праформах із певним значенням (Варбот, 1997, с. 35), тобто іншої лексико-семантичної групи.

Наукові витки систематизації результатів семантичного аналізу сягають одного з напрямів теорії когнітивно-семантичної реконструкції, який започатковано ще в 80-ті роки ХХ ст. у царині діяхронічної семантики. Остання послуговується здобутками класичної семасіології, яка була зосереджена на встановленні **семантичних законів** (Рахилина, 2000, с. 360) поряд з успішно апробованими фонологічними законами. Ключовим завданням діяхронічної семантики є встановлення типології розвитку значень слів на матеріалі різних, насамперед неблизькоспоріднених мов. Виходячи із цього завдання, предметом вивчення в діяхронічній

семантиці (яка вписалася у сферу когнітивної семантики) є не слово, як в етимології, а власне **семантичний перехід** (Грунтов, 2007; Зализняк, 2009), а результатом – конструкція універсальної (закономірної) семантичної схеми. Наприклад, К.В. Рахіліна вважає, що в такий парадигмі працює І. Світсер (Sweetser, 1990), яка встановила закономірну схему семантичних переходів / семантичних транспозицій для семи рос. 'слышать' – 'слушать' – 'обращать внимание' – 'сообщение' – 'знаменитость' – 'слава' (Рахіліна, 2000, с. 361).

Завдання систематизації окремих семантичних переходів полягає у виявленні регулярних зв'язків між фонологічними і семантичними конструктами, які лише в тісному альянсі є фіксаторами закономірностей явища полісемії, де всі операційні процедури пов'язані з реконструкцією причин мотивації в розвитку нових значень слова.

Семантична основа номінації розглядається як найбільш об'єктивна форма відображення ментальних уявлень. Ступінь об'єктивності знання, відображеного в мові, визначається **коефіцієнтом семантичної щільності** (наприклад, за допомогою вже вдало залученої в дисертації Я.В. Капранова математичної формули Т. Соренсена (Sorensen, 1948)) відповідних мовних структур. Природно, що найвищу семантичну щільність має те знання, яке зростається з найстійкішою мовною формою. Це знання зберігає внутрішня форма мовних одиниць (Березович, 2000, с. 33), яка не просто констатує факт зближення двох (і більше) ознак у значенні, реальних чи уявних, а інтерпретує цей зв'язок, прагнучи виявити його причину. Виявлення причин мотивації, тобто причини вибору тієї чи іншої ознаки як основи для мовного вираження певного значення, стало основою розроблення нового **транссемантичного підходу в теорії когнітивно-семантичної реконструкції**.

Саме пошук семантичної мотивації мовного позначення В.М. Топоров визначає як найближчу мету етимології майбутнього, яка може стати надійним джерелом реконструкції культурних моделей, з одного боку, і менталітету, який породжує ці моделі, з іншого. Етимологія в такому разі повинна ставити за мету відновлення корпусу актуальних першосмислів та їхньої мотивації загалом і розумітися як форма запису певної моделі світу й менталітету народу (1994, с. 127).

Реконструкція мотивації, за спостереженнями О.Л. Березович, може бути проведена після того, як переходи (зсуви) і паралелі (збіги) встановлені за відповідними парами словесних смислів, між якими колись проходили (або проходять зараз, можливо, за новою траєкторією) семантичні лінії. Необхідно схематично побудувати ці лінії, так звані семантико-мотиваційні паралелі, що демонструють подібні моделі смислового розвитку слів, у рамках яких відтворюється як власне перехід значення, так і його мотивація (2000, с. 204).

Основу семантичної мотивації, як вважає К.І. Якушкіна, становить найменування певної ознаки денотата, покладеного в основу його номінації. Між новою назвою і значенням, на базі якого відбувся розвиток, виникають відношення семантичної мотивації, які вказують на когнітивний зв'язок між порівнюваними відповідними ознаками у свідомості носія мови. Цей зв'язок виражається через два основні типи семантичної транспозиції: **метонімію** або **метафору** (Якушкіна, 2003, с. 23).

Однак не для всіх слів можна однозначно реконструювати мотивацію внаслідок їхньої широкої багатозначності, оскільки досліджуване значення може бути похідним від значень інших слів.

Надійність визначення первинної мотивації залежить від обсягу матеріалу, точності його фонологічно-семантичної реконструкції, а також від ступеня мовної та діяхронічної однорідності (Варбот, 1997, с. 64).

Мотивоване значення через свою мотиваційну ознаку (внутрішню форму) відображає реальну або уявну властивість денотата. Це має місце на першому рівні аналізу мотивації (Толстая, 2002). Інформація, яку в результаті цього аналізу можна отримати з внутрішньої

форми слова, дає зрозуміти, яка мотиваційна ознака покладена в основу нового значення. С.М. Толстая (там само) вважає, що набагато більше інформації про світ може бути вилучено, якщо звернутися до другого рівня аналізу мотивації, тобто, коли надається аргументація / інтерпретація, чому та чи інша ознака обрана за основу номінації. Причина такого вибору лежить у сфері ментальних уявлень носіїв мови. Є випадки, коли причина вибору ознаки мотивації прозора і не потребує пояснення, однак здебільшого мотивація є не настільки очевидною, і тоді слід звертатися до ментальних образів, міфологічних уявлень, ритуальної сфери або практичного досвіду (цит. за пр.: Березович, 2004).

Побудова мотиваційних моделей фонологічно-семантичних транспозицій ностратичного етимона *wet "вода" і виявлення підстав для вибору ознак метафоричної номінації, які можна умовно назвати принципами номінації, дозволить реконструювати певний фрагмент мовної картини світу народів як нащадків ностратичної свідомості (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Ностратичний матеріал для етимона *wet "вода"

Ностратична макросім'я		Афразійська сім'я		Індоевропейська сім'я		Алтайська сім'я		Уральська сім'я		Дравідійська сім'я	
ПВ	ПЗ	ПВ	ПЗ	ПВ	ПЗ	ПВ	ПЗ	ПВ	ПЗ	ПВ	ПЗ
* <i>wet</i>	"вода"	* <i>wadaʔe</i>	"вода, річка"	* <i>wed-</i> / * <i>wod-</i> / * <i>ud-</i>	"вода"	* <i>odV</i>	"дощ"	* <i>wete</i>	"вода"	* <i>vat-</i> (-d-)	"текти, бігти невеликим потоком"
* <i>w</i>		* <i>w</i>		* <i>w</i>				* <i>w</i>		* <i>v</i>	
* <i>e</i>		* <i>a</i>		* <i>e</i> / * <i>o</i> / * <i>u</i>		* <i>o</i>		* <i>e</i>		* <i>a</i>	
* <i>t</i>		* <i>d</i>				* <i>d</i>		* <i>t</i>		* <i>t</i> (* <i>d</i>)	
		* <i>a</i>						* <i>e</i>			

Умовні скорочення: ПВ – план вираження; ПЗ – план змісту

Попередній аналіз реконструйованих етимонів на рівні сім'ї: Алт. *odV "дощ" / Афр *wadaʔe "вода, річка" / Драв. **vat-* (-d-) "текти, бігти невеликим потоком" / ІЄ **wed-* / **wod-* / **ud-* "вода" / Урал. *wete "вода" в проєкції до Ностр. *wet "вода" - демонструє ймовірний процес транспозиції генералізованого знака *wet у напрямі розвитку в його семантичній структурі сакральних смислів, пов'язаних із первісними уявленнями носіїв ностратичних мов про воду як про рідину (субстанцію). Сакралізація (полісемантизм) подальших значень Ностр. *wet "вода", мотивована зміною уявлень про цю першостихію, відбувалася й на рівні фонологічних транспозицій в етимонах п'яти мовних сімей: шляхом переходу від простої форми ностратичного *t-кореня до розширених (складних) праформ із *d-коренем.

Про такі переходи на матеріалі індоєвропейських коренів пише А.Б. Міхальов, який переконує в тому, що їхній фонд є експланаторним матеріалом для вивчення звукозображальних витоків номінації, а головне, напрямів лексико-семантичної еволюції (Михалев, 2013, с. 80).

Важливі результати з опрацювання індоєвропейських коренів із початковим *d*- отримав А.Б. Міхальов, і передовсім ті, що представлені шляхом його власної інтерпретації семантичних конфігурацій кореня **del-** (там само, с. 81), з-поміж яких звертаємо увагу на **del-2** та одне з його значень "коливатися"; **del-4** зі значенням "дощ" (та його відповідниками і семантичними дериватами > ср.ірл. *delt* "роса", брет. *delt* "вологий, мокрий") і **del-5** з умовним значенням "довгий" (де також наявні семантичні трансформи на зразок > днор. *talma* "уповільнювати", ср.н.н. *talmen* "повільний", уельск. *dal, dala, daly* "затримувати, призупинити").

Не складно помітити в наведених генетичних праформах фонологічні опозиції *t- і *d- / *d- і *t- коренів та їхні семантичні зв'язки, об'єднані генералізованою семою 'рідина' Ностр. *wet та новими значеннями "річка", "дощ" і "текти повільно" як результат дивергентно-конвергентного семантичного розвитку його відповідників.

Виходячи із цих спостережень, можемо припустити, що для ностратичного етимона та його генетичних праформ на рівні кожної сім'ї характерною є **мотиваційна макромоделю ВОДА – РІДИНА / СУБСТАНЦІЯ**, що поступово трансформувалася в метафоричну модель із відповідними мікромоделюми.

У процесі дивергентно-конвергентного розвитку ностратичного етимона *'wet його мотиваційна макромоделю **ВОДА – РІДИНА / СУБСТАНЦІЯ** трансформується в метафоричну модель: **ВОДА – РУХ** із трьома мікромоделюми:

1. ВОДА – РУХ ПО ГОРИЗОНТАЛІ (для Афр. *wadaʔe "вода, річка" (як результат первісної фіксації образно-сакральних першозначень "коливатися" і "довгий", збережених у семантичних транспозиціях ІЄ коренів **del-2** і **del-5**).

2. ВОДА – РУХ ПО ВЕРТИКАЛІ (для Алт. *odV "дощ", значення якого повністю збереглося в ІЄ корені **del-4** "дощ").

3. ВОДА – РУХ ПОВІЛЬНИЙ (ВЕРТИКАЛЬНО-ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ / ДЖЕРЕЛЬНИЙ) (для Драв. *vat- (-d-) і також зафіксованого в семантичних транспозиціях ІЄ кореня **del-5**).

При цьому зауважимо, що для ІЄ праформ із d-коренями *'wed- / *'wod- / *'ud- "вода" та Урал. етимона *wete "вода" при фонологічній транспозиції (з опозицією *t- / *d- для першої сім'ї і збереженням *t- кореня, але із додаванням *e в ауслауті – для другої як результат дії двох фонологічних законів: закону про відкритий склад й закону про сингармонізм) мотиваційна семантична макромоделю не зазнала трансформацій ностратичної семи 'рідина'.

Для представлення гіпотетичного сценарію розпаду ностратичного етимона основну увагу все ж таки зосереджуємо на: 1) опозиції *t-коренів і *d-коренів у **фонологічно-семантичних структурах етимонів п'ятьох сімей** з урахуванням хронології розвитку ностратичного етимона (А.А. Залізняк (2015), В.В. Напольських (1994) та ін.) у такій послідовності: ностратична прамова розпалася приблизно в 12–10 тис. до н. е. із датуванням у цей же період афразійської сім'ї, далі, ймовірно, відділилася індоєвропейська прамова – у 8–6 тис. до н. е., потім алтайська – у 6 тис. до н. е., уральська – у 5–3 тис. до н. е., дравідійська – у 4 тис. до н. е. Цей хронологічний ланцюг дає змогу лише припустити послідовність розпаду Ностр. етимона, проте не є остаточним у прийнятті рішень.

Намагаючись відтворити гіпотетичний процес розпаду ностратичної прамови, можна говорити про переважання більшою мірою радіальної схеми в розвитку полісемії ностратичного значення, меншою – ланцюжкової схеми.

Припускаємо, що розпад Ностр. етимона *'wet "вода" і подальший його розвиток відбувався за **радіальною схемою** полісемії для першої і третьої метафоричних мікромоделю із фонологічною опозицією *t-коренів і *d-коренів: Ностр. *'wet "вода" трансформується в Афр. *wadaʔe "вода, річка"; Драв. *vat- (-d-) "текти, бігти невеликим потоком"; ІЄ *'wed- / *'wod- / *'ud- "вода", мотивованою сакралізацією першоуявлень про воду як про річку, що вважалася сакральним місцем для здійснення ритуалу жертвності, а також як повільну течію води, ймовірно за все, – із життєдайного джерела, що зцілювало і теж пов'язувалося з уявленнями про воду як про річку, куди повільно стікає джерельна вода.

Припускаємо, що Ностр. етимон *'wet "вода" трансформується в Афр. праформу *wadaʔe, у семантичній структурі якої метафоричне щодо основного значення "річка" у Драв. етимона *vat- (-d-) через дивергентно-конвергентні зв'язки розвинулося, можливо, значення "текти, бігти невеликим потоком", якщо припустити субстратну природу Афр. семантичного конструкта як гіпотетичного посередника між Ностр. і Драв. мовними об'єднаннями, хоча й різного статусу. Таке припущення ґрунтується на позиції С.А. Старостіна й А.Ю. Мілітарьова, які вважають Афр. окремою макросім'єю, бо обчислений глотохронологічним методом її вік є такий, як і вік ностратичної макросім'ї (URL: <http://thule.primordial.org.ua/starostin-militarev.htm>).

Тим часом А.Б. Долгопольський (1971) відносить Афр. до ностратичної макросім'ї, а тому, за нашими спостереженнями, фонологічна схема розвитку Ностр. форми вже під впливом нового її смислового сакрального контексту відображає перехід простої форми з *t-коренем, тобто глухої *t у Ностр. *wēt, у складну форму з *d-коренем – дзвінкої *d - в Афр. *wadaʔe з двома варіантами в Драв. етимоні *vat- (-d-).

Радіальна схема розвитку Ностр. етимона відображає дві тенденції: 1) дзвінкість *d із характерною для цієї прафонемі звукообразальністю в Афр. *wadaʔe та 2) продуктивність словотвору в ІЄ етимонах із **d-коренем**: *wed- / *wod- / *ud- (знак дефіса "-" після етимона вказує на продуктивність форми).

Для **другої мотиваційної мікромоделі** гіпотетично можливими були дві схеми розвитку Ностр. етимона за посередництва ІЄ праформ *wed- / *wod- / *ud- "вода": **ланцюжкова полісемія** – в Урал. етимоні *wete "вода" та від нього в Алт. трансформі *odV "дощ", а також імовірна **ланцюжково-радіальна полісемія**: в Алт. трансформі *odV "дощ" й одночасно в Урал. етимоні *wete "вода".

Сакральне значення дощу було мотивоване ритуалами носіїв алтайських мов, які для виклику дощу здебільшого зверталися до шаманів. У чашу для ритуалів набиралася вода з джерела й залишалася на всю ніч у місці, де в ній відображалось небо для набуття необхідної енергії і живильних якостей. Кажуть, що ці властивості надає воді відображення неба, і між небесною та водною стихіями встановлюється зв'язок. На ранок шаман піднімав воду над головою, начебто наближаючи її до неба, і закликав воду з небес пролитися дощем на землю (URL: <https://www.advantour.com/rus/russia/altai/shamanism/rituals.htm>).

Наскільки вірогідними у своїй хронологічній послідовності є семантичні модуляції (Васько, 2016) ІЄ праформ (тобто ІЄ > Алт.; ІЄ > Урал. або ІЄ > Урал. > Алт.), можемо лише припускати, спираючись на полярні концепції урало-алтайської гіпотези. Одні вчені аргументують генетичну спорідненість мов у межах ностратичної гіпотези (радіальний зв'язок), тим часом інші (Stachowski, 2015) – припускають ареальні (конвергентні) зв'язки (радіально-ланцюжкову полісемію), тобто фонологічно-семантичні транспозиції пояснюють "сибірським конгломератом" мов, а не макросім'єю (там само).

Для другої мотиваційної моделі матеріал більшою мірою показує ланцюжкову схему розвитку етимонів, адже спільні дві фонологічні характеристики: аблаутні білабіальні *w й вокалічні *e в ІЄ *wed- / *wod- / *ud- й в Урал. *wete, а також спільна генералізована сема 'рідина' для етимонів двох сімей відображає закономірну тенденцію переходу від закритого складу до відкритого, яка згодом сприяла появі сингармонізму в Алт. *odV і, як наслідок, виникненню сакралізованого ритуального значення "дощ". Локалізацію алтайців й уральців на сусідніх територіях та їхні тісні контакти між собою не виключає М. Стаховський (2015), який уважає, що, ймовіріше, гармонія голосних розвинулася в алтайській під впливом уральської сім'ї мов як рештки доалтайського субстрату. Зважаючи на наявність вокалічних фонем одного ряду в анлауті й ауслауті Урал. *wete, можна припустити, що розвиток сингармонізму міг початися ще в доуральський період (навіть у ностратичний), який згодом за посередництва уральської сім'ї мов перейшов, закріпився й розвинувся в алтайський період. Не виключаємо також конвергентні зв'язки Драв. *vat- (-d-) "текти, бігти невеликим потоком" з Алт. *odV "дощ" у напрямі ланцюжкової схеми розвитку нового значення.

Висновки. Отже, в результаті реконструкції процесу фонологічно-семантичної транспозиції Ностр. *wēt представляємо закономірну схему розвитку його полісемії і, відповідно, архісеми 'рідина', що не зазнала трансформацій в ІЄ й Урал. етимонах, проте мотиваційно актуалізувала нову архісему 'рух' й нові значення в Афр., Алт. і Драв. етимонах. Реконструйовані семантичні переходи демонструють регулярність фонологічних транспозицій, які разом із семантичними зумовлювали розвиток нових значень у досліджуваних етимонах, не втрачаючи зв'язків

із ностратичною праформою та її трансформами. Фонологічна транспозиція демонструє регулярність дії двох законів, які простежуються у складі однієї морфеми: а) закону про альтернацію в групі консонантних (за глухість / дзвінкість), зокрема для *t / *d, б) закону про альтернацію в групі вокалічних *e - *o - *u в ІЄ етимонах *wed- / *wod- / *ud-. Для Афр. й ІЄ збереглися спільні характеристики аблаутної білабіальної *w у Ностр. *wet, Афр. *wadaʔe та Урал. *wete.

Полісемія значень, а також фонологічна транспозиція в етимонах п'ятьох мовних сімей відбувалася, ймовірно, за радіальною схемою, характерною для Афр. *wadaʔe "вода, річка"; Драв. *vat- (-d-) "текти, бігти невеликим потоком"; ІЄ *wed- / *wod- / *ud- "вода", та ланцюжково-радіальною – для Алт. *odV "дощ" й Урал. *wete "вода".

Перспективи подальших досліджень полягають у виконанні реконструкції зв'язків діахронічних і сучасних значень лексем із семантикою води і дощу в різних мовах, що належать до ностратичних.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Алт. – алтайська сім'я, алтайські мови, алтайська прамова, алтайський етимон

Афр. – афразійська сім'я, афразійські мови, афразійська прамова, афразійський етимон

Драв. – дравідійська сім'я, дравідійські мови, дравідійська прамова, дравідійський етимон

ІЄ – індоєвропейська сім'я, індоєвропейські мови, індоєвропейська прамова, індоєвропейський етимон

Ностр. – ностратична сім'я / макросім'я, ностратичні мови, ностратична прамова, ностратичний етимон

Урал. – уральська сім'я, уральські мови, уральський етимон

ЛІТЕРАТУРА

- Березович, Е. Л. (2000). *Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте*. Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
- Березович, Е. Л. (2004). К этнолингвистической интерпретации семантических полей. *Вопросы языкознания*, 6, 3-24.
- Березович, Е. Л. (2014). О семантико-мотивационной реконструкции лексики. *Филология*, 199-214.
- Бурлак, С. (2011). *Происхождение языка: Факты, исследования, гипотезы*. Москва: Астрель; CORPUS.
- Варбот, Ж. Ж. (1997). К этимологии славянских прилагательных со значением 'быстрый'. III. В *Этимология. 1994-1996* (с.с. 35-46). Москва: Наука.
- Варбот, Ж. Ж. (2002). Из семантического опыта этимологии. В *Белорусский и другие славянские языки: семантика и прагматика*. Материалы международной научной конференции "Вторые Супруновские чтения". Минск, 28-29 сентября 2001 г. (с.с.14-22).
- Варбот, Ж. Ж. (2012). *Исследования по русской и славянской этимологии*. Москва; Санкт-Петербург: Нестор-История.
- Васько, Р. В. (2016). Семантична модуляція соматизмів رأس / head / голова у фразеотрансформах арабської, англійської, української та російської мов. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*, 19(1), 26-36.
- Вендина, Т. И. (2002). *Средневековый человек в зеркале старославянского языка*. Москва: Индик.
- Грунтов, И. А. (2007). "Каталог семантических переходов" – база данных по типологии семантических изменений. В *Компьютерная лингвистика и информационные технологии*. Материалы конференции "Диалог' 2007" (с.с. 157-161). Москва: РГГУ.

- Долгопольский, А. Б. (1968). Ностратические этимологии и происхождение глагольных формантов. В *Этимология* (с.с. 237-242). Москва: АН СССР. Ин-т русского языка.
- Дронова, Л. П. (2012). Поиски оптимизации семантической реконструкции. *Вестник Томского государственного университета. Серия Филология*, 282, 212-215.
- Дронова, Л. П. (2006). *Становление и эволюция модально-оценочной лексики русского языка: этнолингвистический аспект*. Томск: Издательство Томского университета.
- Зализняк, А. А. (2009). О понятии семантического перехода. В *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии*. Материалы ежегодной Международной конференции "Диалог 2009", Бекасово, 27-31 мая 2009 г. (Вып. 8(15), сс. 107-111). Москва: РГГУ.
- Залізняк, Л. Л. (2015). Фінальний палеоліт – доба кардинальних змін. *Археологія*, 2, 3-18.
- Капранов, Я. В. (2017). Апробація методу діахронічної інтерпретації у макрокомпаративістиці. В *Наука і вища освіта*. Тези доповідей XXVI міжнародної наукової конференції студентів і молодих учених, Запоріжжя, 15 листопада 2017 р. (с.с. 224-225). Запоріжжя: Класичний приватний університет.
- Капранов, Я. В. (2015). Історико-генетичні витоки поняття ностратичної прамови у сучасному порівняльно-історичному мовознавстві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов*, 13, 86-92.
- Корольова, А. В. (2014). Когнітивна лінгвокомпаративістика: від реконструкції прамовних форм до реконструкції структур свідомості. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*, 17(2), 94-101.
- Кострыкина, С. Е. (2013). *Семантическая реконструкция прагерманских форм *biʒjanan и *saljanan (на материале древнегерманских библейских текстов)* (Автореферат кандидатской диссертации). Волгоградский государственный социально-педагогический университет, Волгоград.
- Михалев, А. Д. (2013). Семантическая интерпретация индоевропейских корней: омонимия или полисемия? В *Теоретические и прикладные аспекты исследования языков народов мира. Симпозиум XI*. Материалы VII Международного конгресса (Ч. 1, сс. 79-86).
- Напольских, В. В. (1994). О времени и исторических условиях урало-тохарских контактов. *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 85, 37-39.
- Рахилина, Е. В. (2000). *Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость*. Москва: Русские словари.
- Старостин, Г. С. (2015). *К истокам языкового разнообразия. Десять бесед о сравнительно-историческом языкознании с Е. Я. Сатановским*. Москва: Издательский дом "Дело" РАНХиГС.
- Старостин, С. А., & Милитарев, А. Ю. *О древе языков (обзор мнений)*. Взято с <http://thule.primordial.org.ua/starostin-militarev.htm>
- Толстая, С. М. (2002). Мотивационные семантические модели и картина мира. *Русский язык в научном освещении*, 1(3), 112-127.
- Толстая, С. М. (2013). Семантическая реконструкция и лексическая типология. В А. М. Молдован, С. М. Толстая (Отв. ред.), *Славянское языкознание*. Материалы XV Международного съезда славистов. Минск, 21-27 августа 2013 г. (с.с. 141-163). Минск.
- Топоров, В. Н. (1994). Из индоевропейской этимологии. V (1). В *Этимология. 1991-1993* (с.с. 126-154). Москва.
- Топоров, В. Н. (2004). *Исследования по этимологии и семантике. Т. I: Теория и некоторые частные ее приложения*. Москва: Языки славянской культуры.
- Трубачев, О. Н. (2004). *Труды по этимологии: Слово. История. Культура. Т. I*. Москва: Языки славянской культуры.
- Черхавя, О. О. (2017). *Реконструкція теолінгвістичної матриці релігійно-популярного дискурсу (на матеріалі англійської, німецької та української мов)* [монографія]. Київ: Видавничий центр КНЛУ.

- Шаманские ритуалы*. Взято с <https://www.advantour.com/rus/russia/altai/shamanism/rituals.htm>
Якушкина, Е. И. (2003). *Сербохорватская этическая лексика в этнолингвистическом освещении* (Кандидатская диссертация). Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Москва.
- Malkiel, J. (1962). Etymology and General Linguistics. *Word*, 18(1-3), 198-219. doi: 10.1080/00437956.1962.11659774
- Sørensen, T. (1948). A method of establishing groups of equal amplitude in plant sociology based on similarity of species and its application to analyses of the vegetation on Danish commons. *Biologiske Skrifter / Kongelige Danske Videnskabernes Selskab*, 5(4), 1-34.
- Stachowski, M. (2015). Turkic Pronouns against a Uralic Background. *Iran and the Caucasus*, 19(1), 79-86.
- Sweetser, E. (1990). *From Etymology to Pragmatics Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

REFERENCES

- Berezovich, E. L. (2000). *Russkaja toponimija v jetnolingvisticheskom aspekte*. Ekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta.
- Berezovich, E. L. (2004). K jetnolingvisticheskoj interpretacii semanticheskikh polej. *Voprosy jazykoznanija*, 6, 3-24.
- Berezovich, E. L. (2014). O semantiko-motivacionnoj rekonstrukcii leksiki. *Filologija*, 199-214.
- Burlak, S. (2011). *Proishozhdenie jazyka: Fakty, issledovanija, gipotezy*. Moskva: Astrel'; CORPUS.
- Varbot, Zh. Zh. (1997). K jetimologii slavjanskih prilagatel'nyh so znacheniem 'bystryj'. III. V *Jetimologija. 1994-1996* (ss. 35-46). Moskva: Nauka.
- Varbot, Zh. Zh. (2002). Iz semanticheskogo opyta jetimologii. V *Belorusskij i drugie slavjanskie jazyki: semantika i pragmatika*. Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii "Vtorye Suprunovskie chtenija". Minck, 28-29 sentjabrja 2001 g. (ss.14-22).
- Varbot, Zh. Zh. (2012). *Issledovanija po russkoj i slavjanskoj jetimologii*. Moskva; Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija.
- Vas'ko, R. V. (2016). Semantychna moduliatsiia somatyzmiv رأس / head / holova u frazeotransformakh arabs'koi, anhlijs'koi, ukrains'koi ta rosij's'koi mov. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho lnhvistychnoho universytetu. Serija Filolohiia*, 19(1), 26-36.
- Vendina, T. I. (2002). *Srednevekovyj chelovek v zerkale staroslavjanskogo jazyka*. Moskva: Indrik.
- Gruntov, I. A. (2007). "Katalog semanticheskikh perehodov" – baza dannyh po tipologii semanticheskikh izmenenij. V *Komp'juternaja lingvistika i informacionnye tehnologii*. Materialy konferencii "Dialog' 2007" (ss. 157-161). Moskva: RGGU.
- Dolgopol'skij, A. B. (1968). Nostraticheskie jetimologii i proishozhdenie glagol'nyh formantov. V *Jetimologija* (ss. 237-242). Moskva: AN SSSR. In-t russkogo jazyka.
- Dronova, L. P. (2012). Poiski optimizacii semanticheskoi rekonstrukcii. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija Filologija*, 282, 212-215.
- Dronova, L. P. (2006). *Stanovlenie i jevoljucija modal'no-ocenocnoj leksiki russkogo jazyka: jetnolingvisticheskij aspekt*. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo universiteta.
- Zaliznjak, A. A. (2009). O ponjatii semanticheskogo perehoda. V *Komp'juternaja lingvistika i intellektual'nye tehnologii*. Materialy ezhegodnoj Mezhdunarodnoj konferencii "Dialog 2009", Bekasovo, 27-31 maja 2009 g. (Vyp. 8(15), ss. 107-111). Moskva: RGGU.
- Zalizniak, L. L. (2015). Final'nyj paleolit – doba kardynal'nykh zmin. *Arkheolohiia*, 2, 3-18.
- Kapranov, Ya. V. (2017). Aprobatsiia metodu diakhronichnoi interpretatsii u makrokomparatyvistysi. V *Nauka i vyscha osvita. Tezy dopovidej XXVI mizhnarodnoi naukovoi konferencii studentiv i molodykh uchenykh*, Zaporizhzhia, 15 lystopada 2017 r. (ss. 224-225). Zaporizhzhia: Klasychnyj pryvatnyj universytet.

- Kapranov, Ya. V. (2015). Istoryko-henetychni vytoky poniattia nostratychnoi pramovy u suchasnomu porivnial'no-istorychnomu movoznavstvi. *Naukovyj chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov*, 13, 86-92.
- Korol'ova, A. V. (2014). Kohnityvna linhvokomparatyvistyka: vid rekonstruktsii pramovnykh form do rekonstruktsii struktur svidomosti. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho linhvistychnoho universytetu. Serii Filolohiia*, 17(2), 94-101.
- Kostrykina, S. E. (2013). *Semanticheskaja rekonstrukcija pragermanskikh form *bužjanan i *saljanan (na materiale drevnegermanskikh biblejskikh tekstov)* (Avtoreferat kandidatskoj dissertacii). Volgogradskij gosudarstvennyj social'no-pedagogicheskij universitet, Volgograd.
- Mihalev, A. D. (2013). Semanticheskaja interpretacija indoevropskikh kornej: omonimija ili polisemija? V *Teoreticheskie i prikladnye aspekty issledovanija jazykov narodov mira. Simpozium XI. Materialy VII Mezhdunarodnogo kongressa* (Ch. 1, ss. 79-86).
- Napol'skih, V. V. (1994). O vremeni i istoricheskikh uslovijah uralo-toharskikh kontaktov. *Journal de la Societe Finno-Ougrienne*, 85, 37-39.
- Rahilina, E. V. (2000). *Kognitivnyj analiz predmetnyh imen: semantika i sochetaemost'*. Moskva: Russkie slovari.
- Starostin, G. S. (2015). *K istokam jazykovogo raznoobrazija. Desjat' besed o sravnitel'no-istoricheskom jazykoznanii s E. Ja. Satanovskim*. Moskva: Izdatel'skij dom "Delo" RANHiGS.
- Starostin, S. A., & Militarev, A. Ju. *O dreve jazykov (obzor mnenij)*. Vzjato s <http://thule.primordial.org.ua/starostin-militarev.htm>
- Tolstaja, S. M. (2002). Motivacionnye semanticheskie modeli i kartina mira. *Russkij jazyk v nauchnom osveshhenii*, 1(3), 112-127.
- Tolstaja, S. M. (2013). Semanticheskaja rekonstrukcija i leksicheskaja tipologija. V A. M. Moldovan, S. M. Tolstaja (Otv. red.), *Slavjanskoe jazykoznanie. Materialy XV Mezhdunarodnogo syezda slavistov*. Minsk, 21-27 avgusta 2013 g. (cc. 141-163). Minsk.
- Toporov, V. N. (1994). Iz indoevropskoj jetimologii. V (1). V *Jetimologija. 1991-1993* (ss. 126-154). Moskva.
- Toporov, V. N. (2004). *Issledovanija po jetimologii i semantike. T. I: Teorija i nekotorye chastnye ee prilozhenija*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
- Trubachev, O. N. (2004). *Trudy po jetimologii: Slovo. Istorija. Kul'tura. T. I*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
- Cherkhava, O. O. (2017). *Rekonstruktsiia teolinhvistychnoi matrytsi religijno-populiarnoho diskursu (na materialih anhlijs'koi, nimets'koi ta ukrains'koi mov)* [monohrafiia]. Kyiv: Vydavnychij tsentr KNLU.
- Shamanskije ritualy*. Vzjato s <https://www.advantour.com/rus/russia/altai/shamanism/rituals.htm>
- Jakushkina, E. I. (2003). *Serbohorvatskaja jeticheskaja leksika v jetnolingvisticheskom osveshhenii* (Kandidatskaja dissertacija). Moskovskij gosudarstvennyj universitet imeni M. V. Lomonosova, Moskva.
- Malkiel, J. (1962). Etymology and General Linguistics. *Word*, 18(1-3), 198-219. doi: 10.1080/00437956.1962.11659774
- Sørensen, T. (1948). A method of establishing groups of equal amplitude in plant sociology based on similarity of species and its application to analyses of the vegetation on Danish commons. *Biologiske Skrifter / Kongelige Danske Videnskaberne Selskab*, 5(4), 1-34.
- Stachowski, M. (2015). Turkic Pronouns against a Uralic Background. *Iran and the Caucasus*, 19(1), 79-86.
- Sweetser, E. (1990). *From Etymology to Pragmatics Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Дата надходження до редакції 14.12.2021
Ухвалено до друку 21.12.2021

Відомості про авторів

<p>Васько Роман Володимирович,</p> <p>доктор філологічних наук, професор, ректор Київського національного лінгвістичного університету e-mail: dnister@ukr.net</p>		<p>Сфера наукових інтересів</p> <p>Когнітивна лінгво- / макрокомпаративістика, етимологія, історична фонологія, походження людської мови</p>
<p>Корольова Алла Валер'янівна,</p> <p>доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Київського національного лінгвістичного університету e-mail: allakor2008@gmail.com</p>		<p>Сфера наукових інтересів</p> <p>Когнітивна лінгво- / макрокомпаративістика, етимологія, походження людської мови, реконструкція, корпусна лінгвістика</p>
<p>Каранов Ян Васильович,</p> <p>доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри англійської філології і перекладу імені професора І. В. Корунця Київського національного лінгвістичного університету e-mail: skinner@ukr.net</p>		<p>Сфера наукових інтересів</p> <p>Когнітивна лінгво- / макрокомпаративістика, етимологія, ностратичні мови, походження людської мови, діахронічна інтерпретація</p>